

Myšlenka vítězné pravdy jako perspektiva pro Evropu [1994]

Evropská civilizace a kultura je v dosavadních světových dějinách jediná, která představuje – ovšem vedle jiných, problematičtějších a někdy politováníhodných skutečností – dvou a půl tisíciletý dialog dvou značně odlišných kultur, z nichž jedna přispěla do evropského pokladu hned dvěma klenoty, totiž v původně řecké podobě vynálezem a rozvinutím filosofie a věd, v římské podobě pak vyspělým myšlením právním a pozoruhodným rozvinutím již v Řecku startovavšího myšlení politického, zatímco druhá – geograficky mimoevropská – se sice už pokoušela řeckořímskou kulturu v helénistické době ovlivnit sama (především Septuagintou, ale nejenom jí, přičemž byla zase helénismem zpětně ovlivněna), ale stala se vskutku integrální součástí evropských tradic teprve přispěním a zprostředkováním křesťanským. Evropa minulosti a přítomnosti by byla nemožná a nemyslitelná bez křesťanství, a to znamená také bez judaismu. Nic analogického nemůže být v dějinách postaveno po bok onomu světodějnému činu křesťanské komunity, jímž byla a dosud je recepce starých židovských textů v podobě Starého zákona na jedné straně a recepce vrcholů starořecké filosofie, totiž Platónových a později Aristotelových spisů, na straně druhé. Proto také budoucnost Evropy stojí a padá s živým, resp. vždy znovu oživovaným, ale ovšem kritickým povědomím tohoto dědictví.

Heslo „Pravda vítězí“ je připomínkou nejen doby tzv. první reformace, kde ovšem mělo mimořádný význam, ale je dnes snad ještě důležitější připomínkou hebrejského myšlenkového dědictví. Jde sice o zkrácený citát z apokryfní knihy, pocházející pravděpodobně z 1. stol. př. Kr. (tzv. 3. Ezdráše), ale ve skutečnosti o myšlenku mnohem starší, prorockou, zvláště pak, uvážíme-li, že řecká slova ἀλήθεια a πίστις musela sloužit v Septuagintě židovským učencům za překlad jediného slova (resp. kořene 'm-n, mn). Bylo už jednou šťastně pověděno, že pravda/víra znamená v hebrejštině asi tolik, co „spolehnutí na spolehlivé“. Obojí náleží v nerozlučnosti k sobě: spolehnutí na nespolehlivé není víra; spolehlivé, na které se nikdo nespolehá, není pravda. Právě proto může ještě silně helénisticky a přímo filosoficky ovlivněný autor Janova evangelia mluvit (zcela neřecky) o tom, že se „pravda stala“, neboť pravda se v tomto pojetí vskutku děla, děje a bude dít. A protože Zorobábel, židovský milec (či páže) perského vladaře Dareia, mluví o pravdě, která vítězí na věky, znamená to vlastně dvojí: pravda přichází a ještě bude přicházet po celé věky, a po celé věky se také dělo, děje a bude dít její vítězení, její vítězné tažení. Právě proto pravda vítězí „nade vším“ (3,12: ὑπὲρ δὲ πάντα νικᾷ ἡ ἀλήθεια; 4,35: καὶ ἡ ἀλήθεια μεγάλη καὶ ἰσχυροτέρα παρὰ πάντα – *super omnia*): všechno, co tu už je, co se etablovalo a prosadilo, a také, co se ještě etabluje a prosadí – dříve nebo později vadne, slábně a pomíjí. Pravda vítězí nikoliv převahou své fyzické síly, tedy mocí své jsoucnosti, nýbrž právě naopak tím, že není žádným daným, vyskytujícím se jsoucnem; vítězí tedy mocí své ne-danosti: pravda není, ale přichází jako živá – a tím vítězí nade vším, co chtít nechtít vždycky nakonec umírá. Jako živá zůstává a „zmocňuje se“ na věky – žije a vládne, aniž by byla jsoucnem (4,38: ἡ δὲ ἀλήθεια μὲν εἶναι καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος).

To má závažné a snad přímo nedohledné důsledky, které se vyjevovaly jen postupně a pomalu. Nijak nás to však nesmí udivovat, neboť také předmětnému myšlení to někdy může trvat staletí, než až do vzdálených důsledků pozná, co vlastně vymyslelo, co vykonstruovalo

(jak dlouho to trvalo, než jsme od naprosto přesně myšleného trojúhelníku došli až k analytické geometrii?). Už autor 3. Ezdráše vyvodil první důsledek: od nepřehledného množství nejrůznějších bohů se „pravý Bůh“ liší tím, že je „Bohem pravdy“ (4,40: ὁ θεὸς τῆς ἀληθείας). Nejde tedy o božskou nebo boží pravdu, nýbrž o pravého Boha, o „Boha vpravdě“. Není to Bůh, kdo rozhoduje o pravdě, nýbrž pravda, v jejímž světle se teprve ukáže každý bůh i Bůh ve své nepravosti či pravosti. Na tuto myšlenku pozoruhodně naváže slavný Angličan Petr Payne, když v památné bratislavské řeči před králem Zikmundem z r. 1429 prohlásí pravdu za „mstitelku veškeré špatnosti a pronásledovatelku božského i lidského bezpráví“ (čes. př., s. 63; *ultrix omnis malicie et persecutrix divine et humane iniurie*, s. 85). Neméně pozoruhodná je i Paynova interpretace Jákobova zápasu s Bohem, kde „ona [tj. pravda] to jest, která v Jakobovi svedla boj s Bohem a způsobila neuvěřitelnou věc, poněvadž v zápase přemohla Boha“ (čes. př., s. 63–64). Jákob si ze zápasu odnesl kulhání jako památku, ale vítězství pravdy tím nebylo dotčeno. Payne ovšem uvádí jako vítězství pravdy také pravou oběť Ábelovu, i když sám Ábel se stal obětí svého krutého bratra Kaina (s. 63). Pravda tedy vítězí i tam, kde to v lidských očích na výhru nevypadá: pravda podle Payna např. „sestoupila do Josefova žaláře“ a ovšem vposledu triumfuje v samotném Kristu (s. 65). Mluvit o Bohu (pochopitelně pravém Bohu) nebo o pravdě (zase pochopitelně jen v onom hebrejském, tedy neřeckém pojetí) vychází tedy nastejno: v Janově evangeliu se Ježíš prezentuje jako pravda sama, a přece o sobě říká, že se proto narodil a proto na svět přišel, aby svědectví vydal pravdě. Obvykle se toto evangelium uvádí jako doklad helenizace původní křesťanské zvěsti, ale mnohem věrohodnější mi připadá jako doklad polemiky s helénistickou filosofií. Ostatně takovou polemikou jsou zřejmě také ony vpisky „helenizujícího“ (nejen pasivně helenizovaného!) Žida do nejspíš původně jen dobře řeckého kratochvilného vyprávění o soutěži na perském královském dvoře.

Masaryk, který (podle sdělení J. B. Kozáka) někdy před první světovou válkou asi v univerzitních přednáškách o Husovi inspiroval hned několik svých význačných posluchačů (možná to nebylo poprvé) k přemýšlení o tomto neřeckém chápání pravdy, nejspíš o zmíněném prameni Husových myšlenek nevěděl nebo věděl jen málo, ostatně podobně jako Rádl, Kozák, a dokonce Hromádka. Myšlenky však působí i tam, kde nejsou citováni, ba ani známi jejich autoři. Myšlenku vítězí pravdy, která má přinejmenším ve svých apelech osobní charakter a která vstupuje do lidských zápasů vždy jen na té straně, k níž se na čas může přiznat, která může být literárně doložena z 3. Ezdráše, i když je svým pojetím starší, která měla svého vynikajícího propagátora v Husovi, ale pro niž mnoho udělali i další představitelé české reformace – tuto myšlenku dovedl k filosofickému uchopení a vyjádření zejména Emanuel Rádl. Nechal se nejspíš inspirovat Platónem a jeho pojetím ideje, ale provedl tu principiální korekturu: královna všech krásných bílých ptáků (z konce *Útěchy z filosofie*) netrůní v mrtvém světě nehybných idejí jako nejvyšší Idea, ale posílá své bílé ptáky-ideje k lidem: co by si lidé bez vás počali? Zvláště však odmítá tuto královnu chápat jako jsoucnou: loupežníkovi ta myšlenka třeba ani nenapadla, ale měla mu napadnout: to „byla“ idea. Pravda „je“ tedy to, co nás „má“ napadnout, co nás oslovuje a vyzývá ne jako nějaká napsaná nebo vyslovená „věc“, „danost“, nýbrž jen s naší součinností, v naší aktivitě a skrze ni, tj. v našich činech, skrze něž jediné „se stává“ a – pokud nejsme zcela neschopní – také „vítězí“. Rádl to dokonce formuluje tak, že se pravdou stává, až když se přihlásí bojovník za její práva.

V dosavadních evropských dějinách převládala dlouho tzv. adekvační teorie pravdy, i když se (pro její vady) vyskytovaly i teorie jiné. Všem teoriím pravdy je však společná základní řecká myšlenka, že pravda se musí řídit a spravovat tím, co „jest“: říci pravdu znamená říci, že jsouc jest a že nejsoucí není. Hebrejská tradice naopak jako rozhodující vidí pravdu: ve světle pravdy se jsoucí nejenom ukazuje jako to, čím jest (i bez pravdy), nýbrž teprve se samo sebou (tj. tím, čím jest) stává. Jsoucí se tedy naopak musí, resp. mají řídit, spravovat pravdou – a jen tak mohou odpovídat na její výzvy k pravosti. Dnes žijeme a myslíme na konci jedné velké epochy nejen filosofického myšlení, ale mnohotvárné epochy kulturní. Řecký způsob myšlení sice na dlouhá staletí převládl, ale dnes už v mnoha směrech nevyhovuje. Evropští myslitelé nahlížejí neudržitelnost tradičních „hodnot“, a to i těch nejvyšších: Boha, pravdy, ... Nietzsche mluví o „odhodnocení“ či „znehodnocení“ všech dosavadních hodnot a prozrazuje tajemství modernity, totiž nihilismus. Dnes se postmodernisté odvracejí od modernity, ale zatím není dost zjevné, zda tento odvrát je také odvratem od onoho nihilismu, nebo zda je jen jeho prohloubením (či zpovrchněním). Kulturní a duchovní budoucnost Evropy však záleží především na tom, podaří-li se onen nihilismus, jehož počátky jsou již ve starém Řecku, překonat (což nelze, obrátíme-li se k němu pouze zády a nebudeme-li se k němu znát).

Ne-řecké a v jistém smyslu proti-řecké pojetí pravdy, které jako skryté filosoféma našlo v rozmanitých souvislostech a rozmanitých převlecích taková místa a takové chvíle v českých duchovních dějinách, kdy mohlo demonstrovat svou vnitřní přesvědčivost a přinejmenším virtuální filosofickou razanci, se zdá být hodno nejen vážného studia z hlediska českého, ale mělo by být zpracováno tak, aby představovalo český vklad do evropské myšlenkové a duchovní, ale také společenské a politické budoucnosti. Podmínkou efektivnosti takového zpracování je však nejen co nejdůkladnější promyšlení starých hebrejských myšlenek, ale zejména nové kritické přezkoumání řeckého myšlenkového „zázraku“ a pečlivé odhalení všech deviací, k nimž v evropské historii došlo a na něž lze ukázat jako na třeba jen vzdálené důsledky a následky vadných teoretických počátků a jejich (často ani nevyslovených nebo velmi pozdě reflektovaných) předpokladů.

Literatura:

Apokryfy (do češtiny převedli jednak už Kraličtí, znovu např. také tvůrci Ekumenického překladu).

Řeč *M. Petra Engliš* etc., in: F. M. Bartoš: *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce*, Praha 1956, str. 51–73.

Oratio ad Sigismundum regem etc., in: Peter Payne pro Bohemis, Tábor 1949, str. 81–90.

E. Rádl, *Útěcha z filosofie*, Praha 1994 (ale i jiné texty, především *Dějiny filosofie I–II*, Praha 1932–1933).